ژورنالغه یازلو حقی:

بر یلغه . . . ۱۵ صوم.
یارطی یلغه . . . ۸ صوم.
اوچ آیغه . . . ٤ صوم.
ژورنالنڭ هر صانی . ۱۵۰ تین.

چیت مملکت اوچون:

بر یلغه ۲٤ صوم. یارطی یلغه ۱۲ صوم.

آڭ

ژورنالنڭ اداره‌سی:

قزانـده، مه‌سکه‌وسکی اورامده، کـتاب نشریاتی شرکتی «عصر» مغازیننده.
آدریس آلماشدرو حقی ۱ صوم

مراجعت اوچون آدریس: Казань, Контора журнала "АНГЪ„

حاضرگه آیغه بر چغا طورغان ادبی، فنی، سیاسی واجتماعی، رسملی ژورنال.

۲ نچی صان. ۱۹۱۸ نچی یل، فیڤرال صانی. ٦ نچی یل.

НАУЧНЫЙ АРХИВ
ИНСТИТУТА ЯЗЫКА
ЛИТЕРАТУРЫ И ИСТОРИИ
КАЗАНСКОГО ФИЛИАЛА АН СССР
Фонда 130
Описи
Дела

تاریخی مقبره.

شعر.

ئه‌نه، کورنه‌می بر ایسکی قبر؟ – آنده، کوملگان بیت خان قزی؛
عصرلردن بیرلی ییر قویننده.. طاوش، طنسز یاتا یالغزی!..

آلتون آیلی، کومش چاردوغانی، کونگه قارشی بالقی، یالتری؛
باش اوچونده صاقچی قبر طاشی – ییرگه سڭگان باتقان یارطلی.

وقتنده بیت یاتقان – آق تیرمه‌ده، آلتون، کومشلرگه بولغانوب؛ –
اصل طاشقه کوملوب، ایرکه‌له‌نوب؛ آطلاس، یفه‌کلرگه چولغانوب!..

ئه‌نه تگی طاونڭ کیرتله‌چنده – اوطرا طورغان بولغان موگلانوب؛
آل یاڠاغن اوچلاب، کیکڭ طوغایغه – قاراب طورغان اول، تیك اویلانوب!..

ئه‌نه، بر قارت ایمه‌ن... شونده بولغان، معشوقی ایله اوّل کورشووی؛
آخر چیکده شونده بولوب قالغان – برنچی هم صوڭغی اوبشووی.

کیچ یورگان اول، تگی طار صوقماقدن، اوتکن – آلماس قلچن یانغه آلوب؛
کومش صابلی قامچی قولغه طوتوب، قارا طولپارلرغه آتلانوب!..

زمانه‌لر کیچکان... صولار آقغان... گویا، اول – ییر یوزن کورمه‌گان؛
های وفاسز عمر! – چیکلی حیات!... گویا اول، هیچ عمر سورمه‌گان!..

عارف شریفی.

یەشلر کیچەسی.

برنچی صاندن دوامی.

IV

ظور یاقده یاگادن ئەیلەنه باشلاغانلر... ریمسکی پاپا اوینیلر:

— بال شیکەردن طاتلی ایکان، جانیم ئەیتکان سوزلرڭ...

قول شاپلدی، اوطرالر...

برەو کروب،

گاصپادا، بلوشمە؟ بلوش بولماغان کشیلر بلوشسونلر، صائیپۋالر...

ایکی قز کرەلر، چن آپا بلەن سڭلی.

— چیبەر!..— دی بریگت ایکنچی یگتکه. تگیسی:

— قابارتما!.. — دیب جواب بیره.

ایکی قز بربرسینه:

— برده ایندی تەمسز کیینگانلر، آق کییم تگی ظورسینه برده کیلشمی، آگار قارا کاستیوم کییەرگه، قرینه قزل طوتارغه کیرەك ایدی. مونه کیلشور ایدی، اول قارا بیت، دی.

— نا آباروت، مینمچه بیك آرگینالنی چقغان!

— بلەسڭمی ظورسی آرتندن کریمواللین اوخاژ. یۋات ایتەدی...

— بلەم، اول بیت تگیلەیگنه — دی.

— ئەنه یوق شول، مین بلەم ایندی آنی، یسلی خوچیش سویەده دی...

— کچیسینڭ قولی بیگرەکده ظور ایکان... کستاتی تگی احمدجانڧنڭ قولی بیك ماتور؛ کورشکانده مونه قولمنی قصدی، چدار حالمده قالمادی... نو کوچ!

ئوی خواجەسی یگت:

— گاصپادا، یاگا گیلگان قوناقلر چەی اچەرگه رحیم ایتسونلر... طوتاشلر رحیم ایتگز!..— دیدی.

بر قارتقنه یگت:

— اخم، یوق مین طاغی آخری چەی اچەرگه چغام...

— دیب چغوب بارا. شول وقتده بولمەده شاو — شو قوبا.

— آ، آ، شاعر فائز اوز شعرن اوقی!.. — دیلر.

بولمه طنا. آقرنغنه، بتکان، قارلغان طاوش بلەن پیانینو یانینه کیلوب باصوب فائز افندی باشلی:

— موگاق، طناق، آقرناقنی بز طڭلیق...
جانیم، جانیم، قورقەییق، قورقەییق!
تون آغاردی، کون قزاردی یالتراب؛
آغا چیشمه آقرنلاب هم شالتراب.
جانیم، جانیم، بز باریق شونده، باریق!
قایلارغه آغا؟ آقغانن آنڭ باغیق...
چیشمەگه باقسام قالامن آبتراب:
نەق ئولمنی مین کوتەمن قالتراب...

طاغن برنیچه مصراعدن صوڭ شاعر بتردیده:

— بتونلەی اوداچنو .توگل... مین آنی موندەغنه، حاضرگنه اویوشدردم... — دیدی.

قول چابولر فائزنڭ سوزن کیسدیلر... بر آرقغنه، قورشوب بتکان قز تیز - تیز کیلوب شاعرنڭ قوللرن قصا:

— تبریك ایتەم. ماتور، اوداچنو... ماصصا ناسترایینیه...

— رحمت طوتاش، مین...

سوزنی خاخلداب کولو آوازی کیسدی...

— گاصپادا، گاصپادا، طانسه، طانسه!

— کم اوینی...

— گرامافون... داۋایتی کریمواللیندن صوریق: بزگه «گاپاك» بییوسون!

— ئەیده، ئەیده، کریمواللین، پروسیم، اوتنەبز!

— یوق...

— اوتنەبز، اوتنەبز...

— یوق، طوقتاگز... طوقتاگز... مین بلمیم!

— یوق بله، بله...

تورتکالیلر. گرامافون غژلدی. کریمواللین بیی باشلی.

V

قارت کۋالیر تگی صائیپۋالرنی چەی اچرته:

— مونه خرما آشاگز... یەگز ایندی... آشاماساگز اوزم آشاب بیرەم آلایسه..

— خا، خا، خا...

— سز خواجه نصرالدین کوك: اولده بر وقت پادشاهغه قاز آلوب بارغان‌ده اوزی آشاغان‌دی...

— ئه‌سز اوزگزنی پادشاه دیسزمنی؟

— یوقلا...

ایشك توبنده طکلاب طورغان بر قز چغوب کیته، ایکنچی بر یه‌ش خاتون یانینه بارا:

— تگی صائیپۋالرنڭ برسی اوزن مین پاطشا، دی...

— دا ایندی آلار ماقتانورغه یاراتالر کوره‌سڭ.

یانلرینه بر ماتورغنه یه‌ش اصتودینت کیله.

تگی خاتون آگار:

— مونه ئه‌لی جمالی، بر قز مونده اوزن مین ۋیچرنڭ پاطشاسی — Царица бала دیب ئه‌یته دی، شولایمنی؟ — دی. اصتودینتنڭ:

— کم اول، کم اول؟ — دیگانینه قارشی آقرنغنه آنڭ قولاغینه:

— صائیپۋالرنڭ کچیسی... — دیب جواب بیره.

— نو، تا کوی چورت... مونده مین برده ماقتامیچه‌غنه ئه‌یتکانده، اول اسمگه سزدن‌ده موافق کشینی طابا آلمیم...

— یه مسقل ایتکان بولماگز ایندی...

— والله کوگلمده‌گن ئه‌یته‌م...

— مینی اوزاتگز بوکون، اوزی‌ده کیله آلمادی... قورقام...

— مع الممنونیت!

— سز کشیگه ئه‌یتمه‌گز، حاضر غیبت، بهتان کیته‌ر، مین برده اسپلیتنه یاراتمیم...

فانت بیرش اوینیلر. اویوننڭ آخری کیلوب یتکان.

— بو فانت‌قه نرسه؟

— موگار تاتارچه بیش مینوت سویله‌رگه...

— شولای، شولای...

آقرنغنه آتلاب، جوان تـه‌به‌نه‌ك طوب کوك «ن» غزیته‌سینڭ محرری چغا:

— جماعت، مین بولدرا آلمیم...

— نو بولا، برکون اسماعیل‌ده سویله‌دگز ایچ ئه‌لی!

— آغالر، بیکه‌لر، طوتاشلر! دیستۋیتیلنی مین...

— یوق یارامی، اورص سوزی!

— برگنه سوز یاری!

— مین سویله‌مه‌سدن بورون شونی ئه‌یتیم، موندن یگرمی یل الك، موگار اوخشاشای قز خاتونلرده قاتوشقان کیچه‌لر بولمی ایدی... بز حاضر آلغه کیتدك، باشقه کشیلر جییونلرنده‌غی کوك بزده ده شوندی کیچه‌لر بولا باشلادی.

بر نیچه یگت هم قز ایسنه‌ب، آوزلرن طوتوب:

— اسکوچنه — دیلر. محرر دوام قیلا:

— بولا باشلادی دیم، بو فائده‌دن طش توگل..

— یوق عرب سوزی، عرب سوزی «فائده» کردی...

— دالوی!

جوان محرر طوقتی. ئوی خواجه‌سی:

— جماعت آشارغه رحیم ایتوگز!

همه یه‌شلر آقرن آقرن‌غنه، هر قایوسی بر قز قولتوقلاب تگی یاقغه چغالر.

باری ایکی یـگت‌گنه قزلر یتمه‌گانـگه بورونـلرن صالندروب آرتدن‌غنه چغوب بارالر.

VI

مونه آش‌ده تمام بولدی... شاعر افندی هم تگی که‌کری آیاقلی یه‌ش بولوب کورنورگه یاراتا طورغان متفلسف کشی بر پوچماقغه اوطرغانلر، فکر صاتالر... شاعر کوبره‌ك طـگلی، متفلسف سویلی:

— مین شاعر بولونی بیك آصات دیب بله‌م. مونه مین تونن کونن اچه‌م؛ بی نهایه ته‌مه‌کی طارتام؛ صرا اچو اوچون طوزلی ئه‌یبر آشیم؛ بر استاکان صرا اچه‌م ده ته‌مه‌کی طارتام، ته‌مه‌کی طارتو اوچون طاغی بر استاکان اچه‌م... مین کون صایون، آقچه‌م بولغان صایون سخیه‌گه عشق صاتام: آنی نومیریمه کرتوب اوطورتام؛ اول آگلیمی، آگلامیمی مین آگار عالی فکرلر سویلیم، آنی قوچام، ئوبه‌م؛ آنڭ نورمادن کوبدن چقغان کوزلرینه، کون صایون، آقچه‌سی بولسه آراقی اچه طورغان آوزینه قاراب شاق قاتام‌ده عشق طوتام. مونه بر شعر یازام؛ «نوریه‌نڭ آوزینه» دیم... آنده مین سوزلر طابام ایندی... آنڭ اچندن آراقی ایسی کیلووینه، ته‌مه‌کی سورسووی بله‌ن طولغازلغینه قارامی، مین اول آوزنی «گل ایسلری کیله» دیم؛ «شیکه‌ردن طاتلی» دیم... مونه شولای ایتوب شعر یازلا... مونه مین آنڭ بلـه‌ن بتون قوتمنی بترگانچی وقت اوتکه‌رم. مونه مین شولای تونی اوزدرام... ایرته بولا، نومیرم شاقلدی... برسی کره، ایکنچیسی کره... مینم باش آورتا؛

چەی کیاه، مینم آشاسم کیلمی: مین طاغن تەمەکیگە طوتونام، ایبدەشلرم مونە بر شیشە «اوچ یولدز» نی چغارالر... مونە طاغن اچەبز... عالی مسئلەلر کیتە: عشق، دینگە یکّل قاراو، هر نرسەدن کولو، هر کمنی تحقیر، فلانگە پروتیست، توگانڭ دانوصچی، پراۋاکاتورلغی. «ئەیتسەگزلە زنهار – دییور ایدی بر یات ییر کشیسی کورسە – نرسەگە بو عالی، اما زهرلی تەرمینلر، سز بو قدر اشلر اشلەرگە حاضرلانگانگزدە یوقلا... کون صاین قیلا طورغان اشگزدن کولگانلرگەمی پراۋاکاتورلق درجەسی!» دییور ایدی...

مونە عمرینە بر کتاب طوتماغان، طوتسەدە اوقوب چقماغان، چقسادە آنی ترجمەگنە قیلغان بر کشیدە، ئەلیگی شول ئەلیگنە سویلەگان شاعرمدە مینم فکرلر طووا: آلار الهامی، آلار بتون دنیاغە پریزرینیە بلەن، آچو بلەن طولغان... حقیقت یوق – چن عشق یوق ایمش. ای الله نی قدر عالی سوزلرنی قبرندن قوزغاتو! مونە سیڭا جسدڭنی تورلی تورلی ایتدروب رنجتودن کیلگان نیۋراستینیە، مونە سیڭا شول آوروغە مخصوص بولغان پیسسیمیزم؛ مونە سینڭ جسدڭ طازا بولماغاچدە یوغالغان حقیقت، عشق، راحت، بختلر... ئەیتسەگزلە زنهار: نیك بو عشق، راحت، بختکە اشانو هممەسیدە شاعردە شعر یازغانچە بار ایدی، یا ایسە اول پاتینت بلەن اشلەنلگان شاعر بولغانچە شەب ایدی؟ چونکە اول وقتدە مدرسەدن یاڭا چقغان، نیچكدە حاضرگە شاعر، طورمشینە قاراغاندە طبیعیرەك بر طورمشدە ایدی، یا ایسە شوندن یاگاغنە چغوب کیلە ایدی. آگار ئەلی دنیانڭ حکملری اوصال، قوتلی، لکن شولای بولسەدە مرحمت اورلقلری، یموشاق حس، عالی تصویرلر بلەن جیگەرلك نرسە بولوب کورنە ایدی: اول شوگار کورە شعردە یازا باشلاغان ایدی. آگار چنلابدە بر فرشتە الهام بیرە، حاضرگی کوك آراقی، تەمەکی، آرتق حیوانلقغنە الهام بیرمیدر ایدی... شاعرلرگە ۋاكغنی ماقتارغە، قزلرنی، آلار بلەن عشرتنی، آلارنڭ تەنلرن ماقتارغە یاریدە طورغاندر، اما شاعر اوزی، شولارنی آرتدروب قیلا باشلاسە شول نرسەلردندە طویا شول!

شولای ایتوب میندە شاعر افندی، ایکی آی برەر ساعتکنە یوقلاسام، کونینە یتمش تەمەکیدندە آرتق «دیوشیس» بترسەم، کون صایون اورام قزلرینە گیمنلر جرلی باشلاسام - ایکی آی اچندە زمانە موداسندە پیسسیمیست شاعر بولام! آرخیمیتدە: «بیرگز میڭا ریچاك، ییرنی کوتەرەم» دیدی، دی – میندە، بیرگز شول ئەیتکان نرسەلرنی میندە تاتار شاعری قدر شاعر بولام، دیم! قورقما ریفمالری کیلە آنڭ، شوندی عالی فکرلری بولغاچ!

شاعر طوردی. آچو بلەن قارادیدە:

–سز دوراك، سز جولەر، یا ایسە خولیغان!–دیدی...

متفلسف: یاری – دیدی... – طارالدیلر...

مونە تگی یاقدە پیانینو آوازی کیلە باشلادی...

پیانینو تاتارنڭ موڭلی کوین جلی باشلاغان ایدی، تاتارچە اویلی آلماغان، آنڭ روحن بلمەگان بر اویونچینڭ اویننددن ئەللە کامارینسکی، ئەللە فاوستنڭ بر شابلونغە تورلگان ماتیفی ایسی چغا باشلادی. دفعة – ماتور ایدل بویلرندن، اوفا صحرالرندن آیروب بزنی ئەللە اورص آولینە، ئەللە کاتولیك چیرکەوینە ارغتورغە طوتوب سلکی باشلادی!

VII

مونە سزگە مسجدن طاشلاب کیلگان اوطوز بیش یەشلرندەگی، یالان باشلی بر موللا... آنی قزلر قورشاب آلغانلر، بر قچقرش بلەن شاو قوبتاروب مناظرە قیلالر... ملام بورزایلی چولغاب آلغان بوری کوك ئەلی بر یاقعە ئەیلەنوب، ئەلی بر یاقغە بورلوب اوزن حمایە قیلورغە آزابلانا:

– یوق قزلرم، کیەو اول طبیعی نرسە، مینی سز بلکە ملالغندن ئەیتە دییورسز، باری بر... مینمچە یکرمی یەشدن اوزغان کییەوسز قز، پاراتفیلسز آدواکات، قویرقسز تولکی کوك؛ اول خواجە نصرالدینڭ بورنن آیاغن کیسگان طورناسی... اول ایر بولورغە عذابلانا؛ مین اوقوغانلری حقندە ئەیتەم، بیلگلی اول نەایر ونەدە خاتون بولغان. آلارنڭ اورتاسندەغی بر نرسەدە: آندە خاتونلق پرەلستی بتکان، اما ایرلك عقلی طبعا یوق...

– طوقتاگز! سزنڭچە خاتونلر اوقوماسونلرمنی؟

– اوقوسونلر طوتاشم، عالمە بولسونلر، لکن آگار بردە خاتونلق کیری کیلمی، باری ایر بولورغە یوقغە عذابلانماسونلر، اول عذابلانووی بلەن باری کامیتدە کورسەتە طورغان صاقاللی مارجەغە اوخشی؛ کیرەك آنڭ صاقالی بیلینە یتسون، اول هاماندە خاتون...

تورلی یاقدن شاولیلر، لکن ملام هاماندە سوزندە

دوام ايته...

— مونه اول تاريخ اوقى، آگار هيچ بر تورلى آچق فكرلر كيلميلر: آنكٔ قارشنده اوزون ميقلى مأمونلر، تەبەنەكٔ ئەللە كملر، كچكنه ماتور قوللى، يا ايسه زەنگەر، يا قارا كوزلى پادشاهلرغنه حكم سوره: آگار نيگه سينكٔ اقتصادى، سياسى حاللركٔ!

شول آراده بر قارتقنه اصتودينت كيلوب:

— حضرت درست ئەيته، راست سوز... مونه مينم بلوش بر كورسيستكامه كليوپاترانكٔ سەزارغه عشقى، آنكٔ روما ايمپيريەسينكٔ سياسى حالينه تأثيرينه قاراغانده آرتغراق ايدى... — دى.

— ئەنەاول ئەلى اير بولوب يورگان بولاطورغاندر...

— ممكنمى، هممەسى پارادكەدە: چەچنده طلومندن كيسوب آلغان، ساعتن دەقارا اشنور بلەن موينينه آصقان...

مونه شول وقتده قزلر — خاتونلر عالمنده چر — چو باشلاندى. بر كورسيستكه آنده، دنياده نى قدر مشهوره خاتونلر بار هممەسن دە صاناب چقدى بوغاى... اوبكەلەولرده باشلاندى، خاتونلر - قزلر آقتق سوزلرن، آقتق حمايەلرن استعمال ايتەرگه كرشديلر...

حضرتم:

— مونه بوسى يارادى... — ديدى.

اصتودينتدە:

— مونه بوسى چن چن خاتونلرچه بولدى! — ديدى.

شول آراده بر نيچە «جەنتەلمەن» يگتلر كيلوب، نرسه حقنده سوز چقغانن بلوب:

— ئەيدەگز بو ايكى خاتونلر دشمانينه قارشى نمايش ياصيمز؛ برگەلەشوب تفتيلەو كوينه جرليمز؛ آلارنكٔ برسى قارتايغاندن، آبصتاىدن طويغاندن، مونه بو زەنگەر كيىملى‌سى‌دە تشسز بولغانغه خاتونلر ياراتماـ غاندن سويلى... ئەيدەگز!

پيانينو شالترى، بر مانداليننه چيپلدى باشلادى:

ای خاتونلر عالمى سز...
نيك نادانلق درياسى...

. . . .

VIII

پروتيست جرى بتەرگه ياقنلاشا ايدى... لكن شولوق مينوتدە مجلسنكٔ ايكنچى بر پوچماغنده پروتيستقنه توگل، بايكوت كاميديەسى ياصالنوب بتوب، باشاياق بەلشى كوكٔ ميچكه كرورگه طورا ايدى...

دورت اصتودينت، ايكى محرر بر پوچماقغه جيبولغانلر. محرر بو كچكنه بايكوت فرقەسن، يا ايسه كاراتلنى آترادگه حقيقتا قوماندا ايته ايدى... اول قزو قزو سويلى، آوزلرندن توكركلر چەچە:

— گاسپادا! موندن آرى موندى اشنى نيتەرگه يارامى، اول هامان دە اشنى نيتوب قالدرسانكٔ... موگارچە بولماسە بولماغان، بز حاضر ايندى نيتيك، چنلابوق اينتيليگينتسيەنكٔ برلگن (ساليدارنوستن) كورسەتيك!

ياگاغنه ايشكدن بر زهرگنه داما كردى‌دە، اويوشوب طورغان آتراد يانينه كيلوب:

— نرسه بار، ئەلله بربر اش بارمە؟

بر اصتودينت كەنەفينكٔ قولطغينه اوطروب طورغان ييرندن طور ديدە:

— مونه نرسه، سزدە قوشلورسز بلكە действительный هم рѣшительный возмутительный бر اش بولغان... صادق علامف، بله طورغانسزدر بيت، «ئەچ ياگاقلر» پيصەسن يازغان كشى؛ شول، بزگە ايتولرينه كوره ژاندارمسكى‌گە ئەيبرلر передать ايتەدى؛ تويست پروستو دانوص بلەن заниматься ايتە.

هممە كشى بر آوزدن:

— это же возмутительно!

برەو:

— ئە اوزى مونده چاقرلغان...

— ۋەت شوگار بايكوت ياصيمز... سزدە присоединиться ايتەسزمە؟

خانم افندى‌نكٔ ماتور آوزلرنده، عقللى توبلى كوزلرنده طبيعى بر يلمايو كورندى:

— طوقتاگز ئەلى افنديلر، ديدى اول، خبر ايتگز اش نيچك... سز ئەلى يگت كشيلر، ئە مين خاتون كشى، دنيانى كوبرەكٔ كورگانم بار... قزق اش بولوب چقماسون، الك حقيقتن بلەسزمە؟

كوبسى:

— بلەبز، بلەبز...!

خانم:

— آلاى بولسە ميگا سويلەگز، كم كورگان، كم بلگان، نيچك بولغان؟

تـگی غیرت ایه‌سی اصتودینت:

— اوچین پروصتو! علامف کون صایون پراۋ-لینیه‌گه بارا،دی، تویست کون صایون ساعت آلتی‌ده کیچ بله‌ن آقرنغه، آلدینه آرتینه قارانا قارانا کیته، دی...

— شوندن؟

— ای ساعت سیگزده شولوق یولدن کیری قایتقانی کورله‌دی...

— شوندن؟

— شوندن: بر قولنده پارتفیلی بولادی، دا گلاۋنی شونسی ۋاژنو آنڭ، بر کون بر ئه‌فیتسه‌ر بله‌ن ۋاگون استانسه‌سنده سویله‌شوب طورغانن کورگانلر...

— مونه مین کوردم..

خانم افندی سویلی باشلادی:

— ای بالالرم، آچولانماگز بوسوزیمه، سزهامان‌ده بالا ایکانسز ئه‌لی... صوڭ مینده بیت کون صایون شول اورامدن اوته‌م، مین‌ده دانوصچی‌منی؟ بر بر ییرگه بارا طورغاندر... آگار قارابقنه حکم ایته‌رگه یارامی، ئه‌آنده کرگانن کورگانـگز بارمه؟

— نو، یوق، мнѣ кажется это достаточно ئه اول نیگه آرتینه ئه‌یله‌نوب قاری؟

— بالالرم، صوڭ کشی بوری توگلله آرتینه ئه‌یله‌نوب قاراماسقه، آدمنڭ باشی ئه‌یله‌نه، آرتقه‌ده یانغه‌ده قاری آلالاباصا! ئه‌فیتسه‌ر نی توسلی کییمده ایدی صوڭ؟

— پروصتو قلچلی ئه‌فیتسه‌ر...

— ژاندارمسکی بولوون قایدن بله‌سڭ؟

— صوڭ بیت ایندی آلار بارسی‌ده بر توسلی کیینه طورغانلردر، ۋایاننیلرلا باصا.

— ئه یوق، طوغانقایلرم، یوق، آلای بولسه قویگز یته‌ر ایندی بایکوت بله‌ن اویناو، چنلاب باگز، آندن صوڭ اشله‌سه‌گزده یاری...

اصتودینتلرنڭ بر نیچه‌سی:

- بزگه بیت داکومینتالنو داکازات ایتلـگان دیگانلر ایدی،هم بز طاواریشلرگه سالیدارنوستن کورسه‌تو اوچون قوشلادر ایدڭ! - دیدیلر...

خلق آقرن آقرن طارالا باشلادی.

— گاسپادا ـ دیدی خانم افندی ـ رخصت بیرگز مین سزگه بر حکایه سویلیم؟

خلق بر آوزدن:

— رحیم ایتگز !ـ دییوشدیلر...

خانم افندی سویله‌رگه کرشدی:

— مونه تاتار بالالری روس اخنلالچیلرینه اوخشارغه یورگان. بر زمانه ایدی... مه‌سکه‌و اورامارنده بومبالر شارتلاغانده، پیتربورغده پاترونلر قویلغانده، بزنڭ یه‌شلرده‌ده بر حریت شارتلاوغی حکم سوره ایدی... هر ییرده قزل کوله‌مه‌ڭ، قزل یاولق، قزل موین باوی اوزینڭ ساتسیالیزمه‌سن چه‌چه ایدی... مونه بر وقت، بر تورکم یه‌شار آراسنده شاو ایتوب سموم جیلی ایسکان کوك بر خبر طارالغان: طاواریش احمد پراۋاکاتور ایمش،دی! چونکه آرگانیزاتسیه‌نڭ کاسساسی طولماغانن کورگاچ ایکنچی شهرده‌گی طاواریش‌گه خط یازغان. اول خط بـو شهردگی طاواریشلرگه‌ده معلوم بولغان، دی... گرچه تـگی قالاده‌غی یگت، اول زمانه اصطلاحنچه "вполнѣ сознательный„ هم بـو آرگانیزاتسیه‌ده بولسه‌ده بارده بر آگار خط یازوب، کاسسانڭ طولماغانلغن بلدرو پراۋاکاتسیه بولوب کیتکان! مونه تـگیگه‌ر صود بولا! شونی‌ده ئه‌یتوب کیتیم، محکوم یگت کوب‌گنه مادی یارده‌ملر طابشا طورغان یگت ایمش! مونه دیـم، صود بولا: ظور مهابت بر قرغز اصتودینتی، بر ۋیتیرینار میشه‌ر، ایکی آلتـنچی کلاصده‌غی گیمنازیه‌ده اوقـی طورغان سازناتیلنی قز، بر آتیستاتنیك... مین نیچك ایتوب حکم ایتکانلرینڭ تفصیلن بلمیم، لـکن باری شونسی معلوم لـکن صود بیچاره‌نی ئوترورگه حکم ایتکان، همه طاواریش صودیه‌لر: «ئولم، ئولم!» دیب قچقرغانلر... لـکن نیچك ئوترورگه؟ نرسه بله‌ن؟ پروصتو اوطن بالطاسی باه‌ن باشن کیسه‌رگه قرار بیرلـگان. لـکن تـگی بیچاره آرگانیزاتسیه‌گه آقچه جیبارغه کیره‌ڭ بولغاچ، حاضرگه‌بایکوت‌بله‌ن«زامینیت»ایتلـگان... برسی‌ده‌آگار قول بیرمه‌سکه بولغانلر... شول تونئوڭ حاکملرنڭ برسی بیچاره محکوم‌گه باروب حالنی بلدرورگه بولغان. حاکم بارغان. الك اول اوزن بیك جدی، بیك ۋاژنی طوتقان. بارا طورا سویله‌شوب کیتوب چه‌یله‌ب آلغانار... ایلچی‌گه ئولم یوق‌لا باصا! مونه‌حاکمبز تـه‌ملی‌چه‌ی، کانیاڭ قالدغی آرقاسنده کیفله‌نوب کیتوب صودنی سویله‌ب بیرگان. صوددن اوزی‌ده بیچاره بله‌ن برگه کولوشکان. نهایت‌شوگار یتکانلر: دوستانه مصاحبت بتکاچ، حاکم کیتکانده بـر برسینڭ قوللرن قصشا قصشا کورشکانلر... ایرته بولغان... محکومنڭ

بولمه‌سینڭ ایشگی قاغلوب یاڭادن بر حاکم کرگان، آنده حمیت بولغان ایندی: قولن‌ده بیرمه‌گان. لکن بارا طورا اول‌ده ایرته‌گی چه‌ینی اچه‌رگه اوطرغان، چه‌ی یانند‌ه‌حاکملرنڭ همه‌سینڭ‌ده غیبتی سویله‌نوب چغلغان... نهایت؟ نهایت بوسی‌ده قول طوتوشوب کورشوب چقغان... آقرن، آقرن شول آطنه آراسنده محکوم‌نڭ باشی‌ده ایسه‌ن قالغان، بایکوت‌ده‌آپریل‌ده یاوغان قار کوك اروب بتکان... مونه شوندی بولماڠز، دیم!.

بته‌دی.

ع. عزیز.

خلق آراسینه...

پائیمه.

باقچه یه‌ملی بزنڭ؛ آللی، گوللی،
صایراب اوچا قوشلر آرلی، بیرلی،
هه‌ر طالڭ بله‌ن بر گول چه‌چه‌ك آتا:
اورناشقانلر گوللر ییرلی ییرلی.
آلمالری بیره آلمالرن؛
اوزوب، اوزوب آلما آلغالادم،
چیه بیره چیه، شومورت بیره —
شومورتلری؛ جیام بالالرن.
تورلی، تورلی پشکه‌ن قزل جیله‌ك
بر سه‌عه‌تده طولا بر چیله‌ك،
آحاق توسلی میله‌ش، قارلغانلر
آغاچلرنی طورا انجیله‌ب.
شونده، مونه، یه‌ملی شول باقچه‌ده
مین یوریمن اوخشاب پاطشاغه.
باقچه مینم یوره‌ککه روح صالا،
فکرلرم کیته باشقاغه.
قوش صایراوی ایله اچ سرلری،
کوڭلمنڭ موڭلی جرلاری:
قوشلالر برگه طوغانلاشب:
شوملی جیلنڭ شوملی سرنایی.
اشق ییرگه کیلب صوزلب یاتام،
چغالماسلق تیره‌ن اویغه باتام،
کوز آلدیمه کیله جییلشب؛
بارلق اشم، بارلق ظور خطام.
ئه‌لگه قدر کونلر اوته بارغان؛
منه‌لمه‌گه‌ن آیاق تکه یاردن،
کوچلر بتکان قولده، اویلار طوزغان
آیاق آستی ششب قابارغان.
باقچه چه‌چه‌ك: قوشلر صایری آنده،
صولار آغا قوتوروب یانده؛
«باقچه توگل مین، (دیم) جیمشم یوق»
یوره‌ك یانا باشلی طاغنده.
باقچه‌لقده، گوللر اورتاسنده،
چه‌چکه‌لرنڭ یه‌ملی حلقه‌سنده
راضی توگل یاتارغه وجدانم؛
شانلی آغاچ یافراغی آستنده.
باقچه‌ده مین یاتام؛ اشسز کشی،
بیك کوبلردن ضعیف، کوچسز کشی،
ایدیالسز، بولماس خیال ایه‌سی،
ملت اوچون حقسز، اوچسز کشی.
بر ییر بویی کچك بر باقچه‌ده
نیندی گوللر چه‌چه‌ك آتساده،
نیندی‌گنه جیمشلر اوسه‌ده،
نیندی‌گنه صولر آقساده؛
کوبمی‌گنه کشی فایدالانا؟
کوبمی‌گنه کشی ته‌م آلا؟
طشقی یاققه کوزنی چاغلدرساڭ
ایکی کوزنی قارا قان آلا.
قارا ئویلر، جیمرك، چرگان ئویلر
ماتورلقنی، یه‌منی بلمیلر،

آچلق بلەن صبی یەش بالالر
ایکمەك صۇراب اوکرب یغلیلر.
کشیلرنڭ اوستی ایسکی چیکمەن؛
آشب کیتکان جەیگی اسسی چیکدن،
قرلردە یوق ایگن: پچەن کیبکان،
آرش، صۇلۇ، بۇدای گل بتکان...

==

ئەنە، تگی ییردە؛ کوك اۇستۇندە
سیگز جنت، سیگز اۇجماخ بار؛
آندە راحت، آندە یەملی طورمش؛
قوچساڭ حور بار، منسەڭ پراق بار.
کونلر، تونلر آندە راحتدە —
فەرشتەلر، موندە محنتدە
کشی یوری کیبب، آچدن قوروب؛
حساب ایتلب مەڭگی آحماققە.
بالدان طاتلی کوثر یلغالری،
قزل چیە، قزل آلمالری،
تۇرلی قۇشنڭ ماتور صدالری
موندە توگل دوستلر: آندە باری.
آندە راحت کورە فەرشتەلر؛
حور قزلری یاتا مەست بولب،
دنیاڭ یانسن، کشڭ قرلب بتسن؛
آنداغینڭ هیچ بر ایسدە یوق.
مینم باقچەم شونڭ بر کیسەگی،
مین باقچەنڭ موڭسز ایشەگی،
شۇندن توشکان قوشلر صایراشالر؛
قۇربان ایتەم تۇنە، کیچەنی.
قۇش طاوشی ایلە برگە میڭا
ایشتلە بەندە یغلاوی؛
طارلق ایلە قسلب تاتار یگتی
اۇزلوب، اۇزلوب موڭلی جرلادی.

مین فەرشتە، حورنڭ اوجماخلرن،
اوز باقچەمنی طاغن اونتامن.
عدالتسز تۇسلی میڭا آلار؛
کوزلرمنی چیتکە یۇرتەمن.
فەرشتەلر یاتسن باقچەلردە،
اوخشاسنلر آلار پاطشالرغە؛
جیتمی صبرم مینم، آرتق طۆرەیم؛
باقچەلری کوگام یاقسالردە
مۇڭسزلرنڭ کۇنی کیرەك توگل؛
راضی توگل آگار مینم کوڭل؛
جنتلیلر شوندە یاتا بیرسن:
«خلقم!» دییب ئەیدە آلغا یۇگۇر!
صاندوغاچلر قالدی صایراشب
— کیتمە! — دییب میڭا، یغلاشب،
— یوق، کیرەکمی، دیدم، طۆرمیم آرتق،
کیتدم آلغا طابا یول آچب...

==

کۇتمەسنلر کوکدن رحمت خلق؛
آنداغیلر لذت ایلە غرق.
برگەلەشب اوزبز کوننی کوریك؛
یوللر آچیق، طاشنی، طاونی یارب!
مین چقدمدە ایندی سزنی اۇندیم؛
اوزبز اوچون اوزبز کورەشکە،
مرحمتسزلردن جنت کوتمیك،
اوزبز کرشیك دوستلر بز اشکە!
حەزرندە قۇرۇ صحرادە مین،
چوللر صولاب عمر اوزدرام،
طاولرندە کیسەرگە نیت بار
تیك طابتالا مینم ازگنەم.

بتدی.

ف. ابراهیمف.

II ـ ڤ. صوصلوف آنی ١٧ نچی عصرغه نسبت بیره. آنڭ تاتارچه «سیونبیکه» دیگان اسمی، الکده یادکار خان زماننده ١٤ منارەلی ایمەن قلعەنڭ اورتاسندەغی اچ قلعەدەغی بر بورونغی منارەغه اسم بولغاندر احتمال. اوچ قلعەنڭ دیمیدف طرفندن نشر ایتلگان، شرقی ذوقدەگی خرابەلری کورسەتەدر، که اول خرابەلر بلەن حاضر موجود مناره آراسنده هیچ بر مناسبت یوقدر.

ینه پ Дульскiй دیگان قزانلی مؤلف اوزینڭ قزانده ١٩١٤ نچی یلده باصلغان „Памятники Каз. старины" دیگان کتابندەمذکور Грабарьوصوصلوفلرنڭ سوزلرینه طایانوب، یعنی منارەنڭ استیلینه قاراب، آنڭ اورص اثری بولوون قوتاەگان کبی، اول یاڭا بر دلیل کیتره: گاللاندیەلی ڤیتزننڭ ١٧٠٥ ده باصلغان اثرینه اوستەلگان قزان منظرەلرندەده اول مناره یوق،دی. مونه آنڭ بو حقدەغی سوزلرن اوقیم: کتابینڭ ١٧ نچی بیتنده یازا:

I ـ دقت جلب ایته طورغان هم اختلافلی بر بورونغی اثر سیونبیکه منارەسیدر. بو اثرنی معماری فورمالرغه طایانوب توگل، بلکه ایسکیدن قالمه آوز روایتلرینه طایانوب، تاتار پادشاهلغی دورینه نسبت بیرەلر. بر نیچه، قزان پلانن قاراب، بز اول منارەنی بر پلاندەده طابمادق. ینه ڤیتزن نڭ ١٧٠٥ ده باصلغان اثرینه اوستەلگان قزان منظرەلرندەده بو مناره یوق. قزان ایسکی اثرلرن یاخشی بلوچی ن. یا. آگافونف بوحقده توبەندەگی سوزلرنی یازا: «قریمل اچندەگی منارەنڭ سیونبیکه منارەسی دیب آتالووی خطا، چونکه اول اوبیر کامینداانت یورطینڭ قابقاسی اوستینه ١٨ نچی یوزنڭ صوڭغی یارتیسندەغنه صالنغان، احتمال منارەنڭ برنچی قاتی ١٨ نچی عصرغه قدر ایسکی‌مسجدمنارەسینڭ کیرپچلرندن یاصالغان برقبەلی قابقا بولوب خدمت ایتکاندر. بو منارەنڭ نیگزینڭ مسلمان قزانی زماننده قالغان بولووی‌ده ممکن. اما ایکنچی قاتدن باشلاب کیتکان بناسی مطلقا ١٧ نچی عصرنڭ روس عمارتی بولورغەغنه ممکندر.

II ـ آرخیتیکتورا تاریخن یازوچیلر سیونبیکه منارەسینڭ یاصالو رەوشن، مەسکەو عمارتلرینڭ یاصالو رەوشلرینه اوخشاغان دیب طابقانلقلرندن، اول منارەنی ١٧ نچی عصرغه نسبت بیرەلر، سیونبیکه منارەسینڭ مەسکەودەگی Боровецкая башня گه اوخشاوی‌ده آنڭ صالنو وقتن آچق کورسەتە.

مونه بولار، سیونبیکه منارەسی حقنده، تورلی تاریخی، فنی دلیلر، قرینه وفرضیەلرغه طایانوب سویەنگان سوزلر. مونده قدر سویلەنگان سوزلردن آڭلاشلووینه کوره، منارەنڭ اورص اثری بولووینه شبو دلیللر بار:

١ ـ مناره آلیکسی میخایلوڤیچ زماننده صالنغان، چونکه مناره بلەن بر نیگزگه صالنغان سرای چیرکەون توزەتکانده یپردن میخایل فیدوروڤیچ وآلیکسی میخایلوڤیچنڭ آقچەلری طابلغان. بو آقچەلر مذکور بنانڭ نیگزلرینه صالنغان بولسەلر کیرەك.

٢ ـ مناره آننا ایڤانوڤنا زماننده طورغزلغان، چونکه بو پادشاه زماننده صالنغان کامینداانت یورطینه شول مناره آستندن کروب ـ چغوب یورگانلر.

٣ ـ تاتار عمارتلرینڭ نیندی استیلده بولغانلقلری معلوم توگل، اما سیونبیکه منارەسی مەسکەودەگی باراڤیتسکایا باشنەگه بیك اوخشی، بەس قزان منارەسی ده مەسکەو منارەسی کبك، ١٧ نچی عصردەغی روس آرخیتیکتوراسی اثری بولورغه کیرەك.

٤ ـ سیونبیکه منارەسی گاللاندیەلی سیاح ڤیتزننڭ ١٧٠٥ ده باصلغان اثرینەده اوستەلگان قزان منظرلرنده یوق. بەس، اول مناره ١٧٠٥ نچی یلدن صوڭغنه طورغزلغان بولورغه تییش.

ایندی بز بو دلیللرنی برەم برەم تیکشروب باریق:

١ ـ بو دلیللردن برنچیسی بیك ضعیف، بلکه بتونلەی توبسز دلیل. چونکه،سرای چیرکەوی مسجددن اوزگەرتلوسبەبلی، آنڭ سیونبیکه منارەسی بلەن برنیگزگه صالنووی ممکن بولسەده، یپردن طابلغان آقچەلرنڭ، آلیکسی میخایلوڤیچ زماننده صالنغان یاڭا بنالرنڭ نیگزلرینه صالنغان بولولری هیچ لازم توگل. زیرا، که سرای چیرکەوینڭ نیگزی بلەن اوك یاڭادن صالنماغانلغی، بلکه ایسکی مسجددن گنه اوزگەرتلگانلگی ثابت. بوحالدەمسجددن اوزگەرتلگان چیرکەو تیرەسنده طابلغان آقچەلر سیونبیکه منارەسینڭ صالنو وقتن نیچك تعیین ایته آلسون؟

٢ـ ایکنچی دلیلنڭ توبسزلگی آیرم ـ آچق کورنوب طورا. سیونبیکه منارەسینڭ، صوڭندن صالنغان کامینداانت یورطینه قابقا بولووندن، اول منارەنڭ

کامیندانت یورطی بلەن بر وقتدە صالنووی نیگە لازم
بولسون؟ سیونبیکە منارەسی آستندە ئەزر قابقا بولغان،
مونە شونی طوتقانلردە، کامیندانت یورطینە قابقا یاصاغانلر.
تاتار طاش بنالرینڭ ایوان غروزنی طرفندن جیمرلمیچی
تیك نازناچینیەلرینڭغنە اوزگەرتلـگانلـگی پروفیسور
اشپیلیۋسکی سوزندن معلوم بولدی. پروفیسور زاکو-
صکین ئەیتووینە بناء، خان سرایینڭ قای بر پالاتلری
شول کامیندانت یورطینە قوشلوب یبەرلـگاچ، سیونبیکە
منارەسی آستندەغی آچقلقنڭ کامیندانت یورطینە قابقا
بولوب خدمت ایتووی بردە عجب توگل.

۳ ـ استیل مسئلەسینە کیلسەك، یوغاریدە ئە-
یتلـگانچە قای بر اورص مؤرخلری (مثلا ریبوشکین)
منارەنڭ استیان تاتار اثری بولووینە دلیل ایتوب
کیترەلر ایدی. اما آکادیمیك صوصلوف، استیلنی. منارەنڭ
اورص اثری بولووی فائدەسینە خدمت ایتدرمەکچی
بولا. لـکن آنڭ بوطوغریدەغی سوزی بیك آلای قطعی
توگل، یوغاریدە کوردگمزچە، اول، بوحقدە: «تاتار عمار-
تلرینڭ استیللری حقندە یېتەرلك معلومات بولماغا-
نلغندن، سیونبیکە منارەسینڭ فورماسن، روس آر-
خیتیکتورا اثرلری بلەن چاغشدروب، اول منارەنی
۱۷ نچی عصردەغی روس معماریسی اثرلرندن صا-
نارغە تییش بولادر» دیـگان ایدی. اما Грабарь:
«اول، مەسکەودەگی باراۋیتسکایا باشنەگە اوخشی» دیب
ئوستی.

منارەنڭ تاتار اثری بولووینە باشقە دلیللر بولوب
طورغان وقتدە «تاتار عمارتلرینڭ استیللری نیچك
بولغانلغی معلوم توگل، اماسیونبیکەمنارەسی Боровецкая
башня گە اوخشی» دیبکنە منارەنڭ اورص اثری
بولوون اثبات ایتو ممکنمی؟ اگر آکادیمیك جنابلری
تاتار عمارتلرینڭ سیونبیکە منارەسی استیلندە بولماون
اثبات قیلغان بولسە ایدی، بز آنڭ دعواسینە، البتە،
مسلم بولور ایدك. هر حالدە استیل، منارەنڭ تاتار
اثری ایکانلـگینە دلیل بولا آلماسەدە، اورص اثری
ایکانلـگینەدە دلیل بولوب یتمی.

٤ ـ منارەنڭ ۋیتزن منظرەلرندە بولماوینە کیلسەك،
مین ۋیتزننڭ کتابن کورگانم یوق، قزان کتبخانەلرندن
نی قدر ازلەسەمدە، طابا آلمادم. لـکن آنڭ قزان
منظرەلرن ای. پاکرووۋسکینڭ قزاندە ۱۹۰٦ نچی یلدە باصلغان
„Казанскій архіерійскій домъ“ دیگان کتابندە
کوردم (۱). بو کتابدە ۋیتزەن کتابندەغی ایـکی، قزان
منظرەسی درج ایتلـگان. بـو منظرەلرنڭ برسی حاضرگی
بیشبالتا دامباسی یاغندن قاراب، برسی قـزان یلغاسی
یاغندن قاراب یاصالغان. درست، بو منظرەلردە سیونبیکە
منارەسی کورنمی. لـکن بو منظرەلرنڭ کم طرفندن ترسیم
ایتلـگانلـگی معلوم توگل. ۋیتزنـنڭ اوزینڭ قزانغە
کیلووی ثابت توگل. ای. پاکرووۋسکی، „Каз. арх.
домъ“ دیگان کتابندە ئەیتە: Былъ ли Витзенъ
въ Казани или нѣтъ мы не знаемъ, но
достовѣрно извѣстно, что онъ посѣтилъ
берега Каспійскаго моря..“

بو حالدە، قزان شهرن، ۋیتزەنگە قزاندن ترسیم
ایتوب یبەرگاندە، مساهلەنڭ بولووی، یاکە تاتارلردن
قالغان اثرگە اهمیت بیرمەو تعصبینڭ قاتشووی ممـکن
توگلمی؟ اگر بو منظرەلر بر آرخییولوگنڭ یاکە ۋیتزەننڭ
اوزینڭ رهبرلـگی آستندە ترسیم ایتلگان بولسەلر ایدی،
سیونبیکە منارەسی، البتە، قالماس ایدی، بزگە بیت آلارنڭ
کم طرفندن ترسیم ایتلووی معلوم توگل، احتمال، آلار
بر متعصب خریستیان روحانیینڭ رهبرلـگی آستندە
ترسیم ایتلـگانلردر؛ احتمال موندەدە، «تاریخی اینتیریسدن
بیگرەك؛ Благочестіе(تقوالق) ظور رول اویناغاندر...»

دخیشونیدە ئەیتورگە کیرەکدر، کە ۋیتزەن کتابینڭ
هر ایـکی مرتبە باصلووی پـیتر ۋیلیـکی زمانینە
طوغری کیلە. اگر شول زمانلردە سیونبیـکە منارەسی
بولماغان بولسە، آنڭ صالنووی یا برنچی یکاتیرینە یا
پیتر ایکنچی، یاآننا ایوانوۋنازماننده یاخود آندن دەصوگراق
بولا. قای بر اورص تاریخچیلری بو پادشاهلر آراسندن آننا
ایوانوۋنانیغنە یاد ایتەلر، اگر آننا ایوانوۋنا زمانندە
صالنغان بولسە، بو احەدلی عظمتلی بنانڭ صالنووی حقندە
بر ـ بر رسمی داکومینتدە، البتە، سوز بولمی قالماس
ایدی. حالبوکە منارەنڭ آننا ایوانوۋنا زمانندە صالنوون
دعوا قیلوچیلر هیچ بر آندی رسمی داکومینتقە طایانوب
سویلەمیلر، بلـکە تورلی فرضلر، پریدپالاژینیەلر بوینچەغنە
حکم ایتەلر. شونیسی عجب: کامیندانت یورطینڭ آننا

(۱) بو کتابنڭ ۱۲ ـ ۱٤ نچی بیتلرندە صزق آستندە
ۋیتزەننڭ اوزی وکتابی حقندەدە بر قدر معلومات بار.

ایوانوۋنا زماننده صالنوون کیسوب ئەیتەلر، چونکه آنڭ حقنده رسمی کاغزلرده سوز بار، امـا شول اوق رسمی کاغزلر گویـا کامینداڭت یورطی بلەن بـرگه صالنغان «سیونبیکه منارەسی» نی نیگه یاد ایتمەدیلر ایکان؟ ئەلله بو مناره تلـگه آلماسلق درجەده کچکنه واهمیتسز بر عمارتمی یوغیسه؟ اوزون سوزنڭ قصقاسی: منارەنڭ آننا ایوانوۋنا زماننده صالنووینه هیچ بر اعتبار ایتەرلك دلیل یوق، بلـکه تاریخلرده: «آننا ایوانوۋنا زماننده اول مناره باشینه قارا قوش قویولدی» دیگان سوز باردر، که بو، منارەنڭ آننا ایوانوۋنا زماننده الك بولغانلغن کورسەتەدر. آلای بولغاچ، آندن صوڭراق صالنغاندر؟ بو حقده هیـچ بر سوز قوزغاتقان کشی یوق. پیتر ۋیلیـکی زەمانندن‌ده الك صالنماغان، چونکه شول‌زمانده ترسیم ایتلـگان، ۋیتزن کتابندەغی قزان رسملرنده اول مناره یوق. بلـکه پیتر ۋیلیکی بلەن آننا ایوانوۋنا آراسنده حکومت سورگان برنچی یکاتیرینه یاخود ایکنچی پیتر زماننده صالنغاندر؟ آکار هم بر دلیل‌ده یوق، شونلقدن، اول طوغریده سوز قیلغان کشی‌ده یوق.

منارەنڭ ۋیتـزەندن صوڭ صالنووینـه اعتبارغه آلورلق دلیل بولماغاچ، اول، البته، ۋیتزەندن الك صالنغان بولا. صوڭ اول، ۋیتزەن منظرەلرنده نیـگه یوق؟ موڭا جواب شول:

– ۋیتزەن اوچون‌قزان منظرەلری ترسیم ایتلـگانده، سیونبـیکه منارەسی مساهله سببلی، یاکه دینی تعصب تأثیری سببلی توشورلوب قالدرلغان. ۋیتزەندن الك صالنغان بولسه، قایچان صالنغان؟ قزاننڭ اورص دورنده صالنغانمی، تاتار دورندەمی؟ اورص دورنده دیوچیلرنڭ قای برەولری ایوان غروزنی زماننده، قای برەولری آلیکسی میخایلوۋیچ زماننده صالنغان دیلر. دعوالرنڭ ئەدەم رەتلی هیـچ بر دلیللری بولماغانلغن یوغاریده کوردك. ایندی منارەنڭ تاتار دوری زماننده صالنو احتمالی‌غنه قالادر.

سیونبیکه منارەسینڭ تاتار اثری بولوون بز موندی «احتمال» لر – فلانلرگه طایانوب‌قنه دعوا قیلمیمز. مین لیکسیەمنڭ برنچی قسمنده «پروفیسور اشپیلیۋسکی بلەن پراتاییری پلاتون زارینسکی منارەلرنڭ تاریخن بالنسبه یاخشی تیکشرگانلر. نهایت هر ایکیسی منارەنڭ تاتار اثری بولووی فـکرینه کیلـگانلر، ایکیسی‌ده کنەز قوربسکی هم Писцевая Книга سوزینه طایانوب سویلیلر» دیگان ایدم.

قزاننی آلغان وقتده ایوان غروزنینڭ قوماندانلرندن برسی بولغان کنەز قوربسکی‌نڭ قزاننی آلو حقنده یازغان Сказанія سی بار. قزان قلعەسینه هجوم وقتنده قور-بسکی۱۲مڭ عسکر بلەن‌قزان یلغاسی بویندەغی حاضرگی Гривка بیستەسی یاننده طورغان وشول یاقدن هجوم قیلغان. مونه شول حقده اول ئەیتە:

– اون ایـکی مڭ عسکرنی ماهرسرعسـکرلر قومانداسی آستنده حاضرلەب، شهر دیوارلری هم قابقا آلدنده طاو باشنده طورغان الوغ مناره (Башня) یانینه یاقنلاشدردق.

ایکنچی براورنده قوربسکی: «شهر بیك نق ایدی. آنڭ طاش پولاطلری، طاش مسجدلری بییك دیوار بلەن احاطه قیلنغانلر ایدی»دی. ایکنچی بر اورنده بولای‌دی:

– قزان یلغاسندن قاراغانده؛ طاو شوندی بییکدر، که حتی قاراب کوز یتمەسلك، شول طاو اوستنده قلعه، پادشاه سرایلری وغایت بییك طاش مسجدلر طورا.»

شولای دییه طوروب‌ده، آنڭ «تگی، طاو باشنده. قابقا آلدنده طورغان «الوغ مناره یانینه» دیب ئەیتووی تیکمەگه توگل البته. «غایت بییك» دیب توصیف ایتلـگان مسجدلر، پولاطلردن باشقه طاو باشنده طورغان، آیروب ئەیتور درجەده ظـور وبییك منارەنڭ بولووی بزنڭ فایدامزغه کوچلی دلیل توگلمی؟ کنەز قوربسکی کبك قزاننی اوزی آلشقان، کورگان نرسەلرن بیك دقت بلەن یازغان مؤلفنڭ سوزی آندن صوڭغی متعصب اورص مؤرخلرینڭ مڭ، میلیون فرضلر، پریدپالاژینیەلرندن‌ده کوچلیرەکدر ینه، Писцевая Книга ده حاضرگی سیونبیکه منارەسینڭ مورالی مسجدینڭ منارەسی بولووینه اشاره بار، مونه شول دلیللرگه، بیگرەك کنەز قوربسکی خبرینه طایانوب پلاتون زارینسکی ئەیتە:

— Все это доказываетъ существованіе въ татарской Казани высокаго минарета или башни. Очень можетъ быть, что эта башня неправильно носитъ названіе Суюмбекиной башни, очень можетъ быть, что ея форма измѣнена, но о принадлежности ея къ старинной мечети едва-ли можетъ быть сомнѣніе.

ترجمەسی: «بو دلیللرنڭ همەسی کورسەتەدر، که تاتار قزانندە بییك بـر مسجد منارەسی یاکه عادی منارە بولغان ایکان. احتمال آنڭ «سیونبیکه منارەسی» دیب آتالووی خطادر، احتمال آنڭ شکلی اوزگەرتلگاندر، لکن آنڭ بر مسجدگه تعلقلی بنا بولووندە شبهە یوقدر.»

پروفیسور اشپیلیۋسکی، ریبوشکیننڭ: «مسجدلرنی، خان قبرلرن جیمروب طاشلاغان ایوان غروزنی بو منارەنی نیچك بوتون قالدرسون؟» دیگان بحثینە قارشی بولای جواب بیرە:

— بو بحثنڭ اهمیتی یوق، چونکه Писцевая книга بر نیچه تاتار پولاطی هم بر — ایکی مسجدنڭ قالغانلغن کورسەتە. تاتار طاش بنالری جیمرلمەگانلر، بلکه آلار باشقه مقصدلر اوچون‌گنە قوللانلا باشلاغانلر. مثلا مورالی مسجدی چیرکەوگه ئەیلەندرلگان وهکذا.

منارەنڭ تاتار اثری بولووینە ایڭ ظور ینە، دلیل — بۇرۇن — بۇرۇندن، بووندن بوونغه کوچرلوب کیلگان آوز روایتلریدر. بو منارە تاتارلر آراسندە ایسکی — ایسکیدنبیرلی «خان مسجدی» دیب آتالوب کیلگان. تاتارلر آنی مقدس بر بنا ایتوب صانیلر، آنڭ یانینە باروب بورونغی زمانلرنی صاغنالر. أدیب فاتح امیرخان تعبیرنچە: «سیونبیکه قزلری آنڭ یانینە کیلوب خداغه عبادت ایتەلر، استمداد ایتەلر، طنچسزلقلر، طورمشنڭ فاجعەلرندن شکایت ایتەلر، طولغان کوگللرن جلاب بوشاتالر، جلی کوز یەشلری بلەن بهادرنڭ قزل ایتەگلرن چلاتوب. یووانچطابالر ایدی.»

بو روایتلر، البتە، قزان آلنغان کوندن، یعنی ۱۶ نچی عصرنڭ یارتیسندنبیرلی آوزدن- آوزغه کوچرلوب کیلگاندر. شولای بولغاچ، بو روایتلرنی، بو اعتقادلرنی التفاتسز قالدرو یاریمی؟ أصلا یارامی. شونلقدن، پروفیسور اشپیلیۋسکی ئەیتە:

— بو منارەنڭ تاتار اثری بولووینە مهم دلیل، بو حقدەغی تاتار روایتلریدر. چونکه تاتارلرنڭ اوز کوز آللرندە صالنغان اورص منارەسن اوزلرینکی دیب دعوا ایتولری، آنگا تقدیس کوزی بلەن قاراولری اصلا احتمال طوتمیدر. پـاپاس نیۋزورفـدە اوزینڭ یوغاریدە مذکور رسالەسندە شول اوق سوزلرنی تکرارلی.

اما پروفیسور زاگوصکین بولای‌دی:

— بزنڭ قولمزدە تاتار روایتلری باردر، که آلار بیك منطقی ایتدروب سیونبیکه منارەسن مستقل قزان پادشاهلغی زمانینە نسبت بیرەلر. بو منارەنی قزان مسلمانلری بیك احترام ایتەلر. بـو منارەنڭ توبندە دعاغه تزلەنگان تاتارلرنی یش — یش کوررگه طوغری کیلە. اورص اثری بولغان بناغه شوندی احترامکارانه مناسبتنڭ بولووی هیچ ممکنمی؟ بیك آچق کورنە، که بو حقدەغی تاتار روایتلری بیك ایسکی هـم جدی اساسلرغه قورولغانلر.

بو روایتلرگه، یاخشی‌غنە منقد مؤرخ شهاب حضرت‌دە ظور اهمیت بیرگان. چونـکه اول ۲ نچی قسم «مستفاد الاخبار»ینڭ باشندە، دلیل — فلان کیترمەسدن طوب طوغری؛ «بو زمانمزدە قدیمی مسلمانلردن قالغان آثاردن بر منارە، مسلمانلر خان مسجدی دیب، روسلر سیون بیکه منارەسی دیب تسمیه ایدەلر» دی. اگر اول آوز روایتارینە ظور اهمیت بیرمەگان بولسە، خلق خاطری اوچون‌گنەآنی «قدیمی مسلمانلردن قالغان بر منارە» دیمەس ایدی. اول بیت «دلیل یوق» دیب حتی مسجد منارەلرندەغی آینڭ دینی ئەمبلەما (علامت) بولوون‌دە انکار قیلغان. شونی «مقدمه وفیةالاسلاف» دیگان کتابندە یازودن‌دە قورقماغان ایدی.

دخی بر مسئلە: سیونبیکه منارەسی طاشدن صالنغان؛ تاتار قزانندە طاش بنالر بولغانمی صوڭ؟ احتمال شهرنڭ قۇیماسی آغاچدن بولغان شیکللی، آندەغی بنالردە گل آغاچدن‌غنە بولغاندر؟ یوق، شهردە ظور طاش بنالر، طاش منارەلر بولغان: ایوان غروزنی بلەن برگه قزاننی آلشقان کنەز قوربسکی ئەیتە:

— قزان یلغاسندن قاراغاندە طاو شوندی بییکدر، که حتی کوز یتمەسلك شول طاو اوستندە قلعە، پادشاه سرایلری وغایت بییك طاش مسجدلر طورا؛ آندی مسجدلر بیشەو. اول مسجدلرگه ئولـگان خانلرن کومەلر.

پروفیسور زاگوصکین ئەیتە: «۱٦ نچی یوزنڭ اوچنچی چیرگندە ترتیب ایتلگان قزان Писцевая книга سندە بر خان سرایی یاد ایتلە. بوکنیگه ترتیب ایتلگاندە اول سراینڭ آیرم، آیرم پولاطلری حربی

اصکلادقه ئەیلەندرلگان بولغان. ۱۸ نچی عصرده شول ایسکی سراینڭ قای بر الوشلری، شونده طورغوزلغان «کامیندانت یورطی» دیگان بناغه قوشلغان

پروفیسور فوکص: «۱۸۰۷نچی یلده قزانده‌غی کرییست اچنده‌گی خان سراین جیمردیلر» دی. پروفیسور زاگوصکین ئه‌یتوونچه: کامیندانت یورطینڭ طوزغان دیوارلری ۱۸٤۵ نچی یلده حاضرگی گوبیرناطور سراین صالغان چاقده جیمروب آلنغان. «کامیندانت یورطی» شول خان سراین هم اچینه آلغانلغندن، بو خان سرایینڭ قالدقلری ۱۹ نچی عصرنڭ ٤۰ نچی یللرنده طوزدرلغان بولادر.»

پراتاییری زارینسکی یازا:

– خان سرایی، شهر بلغارده‌غی شیکللی، بر نیچه طاش پولاطدن عبارت ایدی، اول پولاطلر ازبیزلی طاشدن وکیرپچدن صالنغانلر ایدی.

نتیجه: مونه اوشبو لیکسیه‌ده سویله‌نگان سوزلردن صوڭره مین:

– سیونبیکه مناره‌سی قزاننی ایوان غروزنی آلغاندن صوڭره صالنماغان، اول اورص اثری توگل، بلـکه اول، قزان مستقل پادشاهلق بولغان زمانده صالنغان تاتار اثری، دیگان نتیجه‌نی چغارامن.

بتدی.

ع. طال.

تیاتر وموزیقه.

بینفیسار: «عالیه بانو» – «برنچی طاڭ» – «طاهر بله‌ن زهره».

سیار تروپپاسی بو سیزونده باشدن بیرلی بر بر آرتلی یاڭا ویاخشی اویونلر اویناب کیلدی. مونه حاضر سیزوننی‌ده بتروب کیله‌در. حالبوکه آنڭ اویناغان اویونلری حقنده «آڭ» صحیفه‌لرنده وقتنده هیچ بر فکر و تنقید یازلمادی. اما یازلورغه تییش ایدی. بردن بر ادبی ژورنالمز بولغان «آڭ» نیچه یللردن بیرلی ایـڭ مهم صحیفه‌لرن صنایع نفیسه وشول جمله‌دن ملی تیاترمزغه حصر ایتوب کیلدی. باشقه گازیته‌لرمز ایسه بوگار اهمیت بیرمه‌دیلر ویاخود بیره‌سیلری کیلمه‌دی. بو یل ایسه فوق العاده احوال سببلی ژورنالمز وقتنده مرتب چغا آلمادی وشوناقدن ملی تیاترمز حقنده فکر وتله‌کلرن یازا آلمادی وباشلیچه سببده «آڭ» نڭ ایڭ یقین یازشوچیلرندن بولووم صفتیله بنده‌گزنڭ تأسفکه قارشو، تیاترمزنی منتظما تعقیب ایته آلماوی بولدی. هر نه ایسه، اوتکان اش اوتدی.

کیله‌یك مقصدقه: یوقاریده «سیزون باشندن بیرلی یاڭا ویاخشی اویونلر اویناب کیلدی» دیدك. واقعا اوینالغان اویونلرنی شویله ولوسطی بولسون کوزدن کیچرسه‌ك، سیار تروپپانڭ کارییف اداره‌سنده نیندی هیبت وطولی اویونلر بیرگاننی اعتراف ایتمی ممکن توگل. حقیقة کارییف جنابلری احوال وزماننڭ فوق العاده آورلغینه قارامیچه اوزینه ترتیب ایتلگان وظیفه‌نی عیفا فدا کارانه وموفقیت ایله ادا ایتدی. بونڭ اوستینه اوزینڭ تروپپاسینه بر نیچه یاڭا آرتیستکالرنی چاقروب اول جهتدن‌ده مهم بر قصورنی قابلامش بولدی. یاشاسون صحنه‌مزنڭ پیری اولان کارییف!

بوندن ایکی آیلر مقدم تروپپانڭ قارت آرتیستلرندن مانغوشفڭ شرفینه: بینیفیس صاحبینڭ اوز اثرندن بولغان «محبت ئزله‌وچیلر» اسملی یاڭا کامیدیه ایله بینیفیسلر سیریه‌سی آچلمش ایدی. باشده اوینالغان بینیفیسار حقنده توبلی بر معلومات بیره آلماسه‌مده، لکن صوڭغی اوچ بینیفیس‌که دائر بر نیچه سوز ئه‌یتوب اوزاسم کیله:

بو بینیفیسلردن برنچی‌سی ٦ نچی آپریلده تروپپانڭ یاڭا آرتیستکاسی اشرف طوتاش سینایڤانڭ شرفینه اوینالغان «عالیه بانو» اسملی بیش منظره‌لی موزیکه‌لی درامادر.

سینایڤا قزانده بو یلغنه تروپپاغه چاقرلغان، یاخشی ومکملا تربیه وتحصیل کورمش ضیالی طوتاشلرمزدندر. سینایڤا بوندن اوّل پیتراغرادنڭ روس صحنه‌لرنده اویناب یاخشوق تجربه قازانغان بولدیغندن، قزانده‌ده ملی صحنه‌مزده اوّل آدومندن باشلاب خلقنڭ دقت ومحبتن جلب ایتدی. بو کونده‌ده اول اوزینڭ یگل وآچق اویناوی ایله صحنه‌ده اهمیتلی بر موقع طوتا، کیتدکچه ترقی ومهارتی آرتوب بارادر.

میر حیدر فیضی‌نڭ اثرلرندن بولغان «عالیه بانو» دراماسی اول حیاتندن آلنوب یازلغان ساده وکوڭللی‌گنه شعری بر درامادر.

آول يورطى نڭ آبستا نوفـكه‌سى، عاليه بانونڭ كييه‌لرى، آول منظره‌سى واويون آراسنده كنودن قايتقان صارقارنڭ طاوشلرى ونه‌ته‌چ قچقروارى، بولار بارده كوڭلگه خوشلق بيره واويوننڭ لطافن آرتدرا طورغان مهم پلوسلاردر.

عاليه بانو آولده ايڭ برنچى ماتور بر قز بولا. آنڭ خليل اسملى عاشقى بار. اول عاشقينه باغشلاب بر كوى چغارا. بارا طورغاچ بو كوى بتون آولغه مشهور بولوب هر كم طرفندن سويلوب جرلانا وآنى «عاليه بانو كويى» ديب يورى باشليار.

لكن الله طرفندن بر برينه باغشلانغان بو ايكى گوزل عاشقنڭ آرالرينه اسماعيل اسملى يبر بيله‌وچى زبانى بر يكت كره.

خليل يبه‌رگان جاوچى عاليه بانونڭ آتا آناسى طرفندن، ياڭاشلق ايله اسماعيل طرفندن كيلگان جاوچيغه حمل قيلنوب، عاليه بانو بر وقتده هم خليل‌گه هم‌ده اسماعيلگه نشانلانغان بولا. لكن ايبده‌ش قز ويكتلرى طرفندن بو ايكى عاشق كوبدندن بر برسينه باغشلانغان ايندى. بر كون صودن قايتقانده اسماعيل، عاليه بانونى اوچراتوب آرالرنده سوز بولا. قزنى خليل كوك يارلى بر يكتنى ياراتقانلغى اوچون خورلى واوزينڭ يولينه آرقيلى توشكانلگى اوچون خليل‌نى ئوترو بله‌ن تهديد ايته. شوندن صوڭ عاليه بانونڭ آتاسى يورطينه باروب، آلارنى بيك مستهزيانه گنه طوى ايله تبريك ايته، قزلرن اسماعيلگه ياراشدق ديب قوانوب يورگان آتا آناسى بو اشدن خيرانغه قالالر: «بز قزمزنى سيڭا بيردك، ياوچينى سيندن كيلگان ديب بلدك بزده ياڭشلق بولغان» ديب مڭ صوم آقچه برا برينه عاليه بانودن صوراونى‌ده‌حاجت‌گورميچه، اسماعيلگه وعده بيروب يبه‌رەلر. حالبوكه عاليه بانو اوزن خليل‌گه بيرلگان ديب بله. آتا آناسى اشنى آڭلاتقاچ قارشى طوروب يالنوب جلاب تاراسه‌ده كار ايتمى.

عاليه بانو، اشنڭ قايا باروب چقغانن خليل‌گه خبر بيره. آلار ايكيسى برگه قاچارغه قرار بيره‌لر. قاچاچق توننى بولارنى اسماعيل صاقلاب طروب، آلارنڭ قاچووينه مانـع بولا وآراده نزاع چغوب، اساعيل خايلنى آتوب ئوتره.

سينايڤا طوتاش عاليه بانو رولنده تيگز وآچق‌قنه اينوب اويناب، خلقده ياخشى بر تأثير قالدردى. لكن سويله‌شكانده. هر وقت آنده بر طوتقلق سيزله. بو قصور البته كيله‌چه‌كده توزه‌تله‌چك بر اش. عاليه بانونڭ كييه‌لرى قيافتى بيك شاعرانه وگريه‌ى‌ده موافق ايدى.

فيضى افندى اوزينڭ اثرن موزيكه‌لى دراما ديب آتاسه‌ده، لكن آنڭ «موزيقه»سى عاليه بانو ايله خليل نڭ بيش په‌رده بوينچه بر برسينه قارا قارشى شول «عاليه بانو» كويين جرلاودن عبارتدر. صو بوينده يـكتلر ايله قزلر جييونده جرلاو بيولر په‌رده‌سن استثنا ايتكانده درامانڭ باشقه‌چه بر موزيقه‌سى يوق. سينايڤا ايله آيدارف (خليل) عاليه بانو كوين جرلاب بيك كوب آلقشلر آلوب، ياخشوق موفقيت قازانديلر. خلق غايت كوب ايدى. صحنه به‌يره‌من قوتلاب تقديم ايتلگان بيك كوب تازه چه‌چه‌كلر آراسنده قيمتلى هديه‌لرده بار ايدى.

بينيفيسلاردن ايكنچيسى تروپپانڭ ياڭا آرتيستكالرندن زاهده طوتاش احميرڤانڭ بـه‌يره‌مينه اويناغان «برنچى طاڭ» اسملى دراما در.

ياڭا آرتيستكامز قزاننڭ كبار عائله‌سينه منسوب مكمل تخصيل وتربيه كورمش بر طوتاشدر. بو كبى آڭلى ومعرفتلى طوتاشارمزنڭ ملى صحنه‌مزگه اهميت بيروارى و آڭار خدمتنى بر وظيفهٔ مليه‌دن صاناولرى چندن‌ده شادلانورلق حاللردن وتياترمزنڭ استقبالى پارلاق بولاچغينه قوّتلى فاكتلردندر.

«برنچى طاڭ» ف. نياز باى (؟) اثرلرندن بيش په‌رده‌لك بر درامادر. اوشبو اثـر ۱۹۰۵ نچى يلغى انقلاب واقعه‌لرندن آلنوب يازلغان ملى بر اثر بولسه‌ده، لكن نه‌ادبى ونه‌ده صحنه ياغندن هيچ بر قيمتى يوقدر. شونڭ ايله برابر قارار اوچون بيك اصكوچنو، سوزلرى مڭ كره يازلغان، مڭ كره سويله‌نوب اوتكان جمله‌لردن عبارتدر. اثرده اويناوچيلر اوچون هيچ بر ماتيريال يوق. طالانت واستعدادنى كورسه‌تورلك و دقتنى جلب ايته‌رلك هيچ بر نقطه، هيچ بر (моментъ) يوق. مين اوزم شول كوننى' اويناوچيلرده بزنڭ ايله برابر اويوننڭ تيزره‌ك بتوون تله‌ب اصكوچات ايتكانلردر ديب اويلادم.

زاهده طوتاش، صالحه رولنده اوينادى. زاهده طوتاش بو اويوننى نى سببكه مبنى صايلاغانـدر. چونكه باشده دخى ديدمكه بو اثرده اويناوچيلر اوچون هيخ بر ياخشى رول يوقدر، آز سوزلى، آز حركتلى، حياتسز جانسز بر اويونده نيندى روح بله اوينارغه كيره‌ك؟ سوزلارنڭ آزلغندن، پاوزالرنڭ كوبلـگندن قوللرن قايا قويارغه آپتراب، اويناوچيلر اوچون صحنه بوينچه يورودن عبارت بولغان بو اويونده نيندى (подъемъ) بولورغه ممكن؟

بز ايسه سيمپاتيچنى آرتيستكامزنى طاغيده مسئوليتلى' طاغيده قوتليره‌ك رولده كوره‌مز كيلگان ايدى.

بو كونگه قدر زاهده طوتاشنڭ اويناوى حقنده بر منقد بولووم صفتيله هيچ بر فكر ومماكه منى يازارغه طوغرى كيلمه‌دى.

احميرڤا طوتاش كوبره‌ك بر قالب وقيافتده، بر тонъ ده‌راق اوينيدر. شونڭ اوچون آنڭ رولرنده خصوصا حركتلرنده و طاوشنده نينديدر بر ровнодушіе حس ايتله‌در. بونـڭ اوستينه اول بيك تيز سويله‌شه، شونلقدن سويله‌گان سوزلرينه مناسب بر طور وحركت بيروب اولگوره آلميدر. بولار، البته، كيله‌چكده، تجربه آرقاسنده توزه‌تله‌چك كچكنه مينوسلاردندر. هر حالده زاهده طوتاشنڭ ترقى ايته‌چگى شبهه‌سز و آنڭ ملى صحنه‌ده بولونووى بيك مطلوبه‌زدر.

بينيفيسلرنڭ اوچنچيسى عبدالله كاريف شرفينه اويناغان «طاهر بله‌ن زهره» دراماسى ايدى. طاهر بله‌ن زهره!

بو اسملرنی بز تاتارلردن کەگنه بلمی ایکان؟ ایكُ کبار عائلەدن باشلاب، ایكُ کچکنه آوللرنڭ، قارا کُغی پوچما قارندەده بر تورلی درد وبر تورلی حس ایله اوقولغان ویا طڭلانغان بو گوزەل اثرنی نهایت بز اوزمزنڭ صحنەمزده جانلی اولاراق کورورگه موفق بولدق.

یاش یازوچیلرمزدن، اوزینڭ کوب تورلی پائیمالری ایله طانلغان ف. بورناش افندی اوشبو بورونغی اثرنی پرولوغ، ئەپیلوغ دن باشقه سیگز منظرەده اولمق اوزره شعر ایله دراماغه ئەیله ندرمشدر.

بورناش افندینی بو موفیقتی ایله تبریك ایتەمز.

کوب مصرفلر توگلوب، کوب غیرت واجتهادلرغه محتاج بولغان بو زور اثر برنچی دفعه اولاراق یاخشوق بر موفیقت ایله اوینالدی. بونده حقیقة دیکوراتسیەلرده بیك بای، روللرده بیك ماتور، تیپلرده بیك درست وحیاتیدر.

بونڭ اوستینه اوشبو اویونده بتون آرتیست وآرتیستکالر بیك طرشوب، تماما روللرن آڭلاب اوینا غا نلقلرندن، اثر بیك مکمل وطولی بولوب چقدی وتماشاچیلارده گوزەل بر تأثیر قالدردی.

زهره نڭ آتاسی «خان» نی بینیفیس ایەسی کارییف اوینادی. کارییف بو سیزونده بیك کوب تورلی خانلر، پادشاهلر وسلطانلرنی اوینادی. لکن آنڭ خانلری وپادشاهلری قاعده بوینچەغنه اوینالا طورغان ترافاریتنی تیپلر بولوب چقمی، بلکه هر بری آیرم بر قالب وقیافتده، آیرم بر روحی حالتده بولوب چغادر. «طاهر بەن زهره» دەگی خان‌ده اوزینه آیرم بر خان، باشقه خانلردن بتونلەی باشقه مکمل بر خان ایدی. پرولوغ‌دەگی معذب روحلی بختسز خان ایله، باشقه پەردەلردەگی قاتی یورەکلی وعهدن اونوتقان خان آراسنده نی قدر فرق بار ونی قدر آیرما بولورغه ممکن بولسه کارییف شول «آیرما» لرنی تماشاچیلرغه مکمل کورسەته بلدی.

زهرەدەگی خان رولی کارییفنڭ ریپیراتوارنده ممتاز روللردن بولورغه تییشلیدر.

باشقه اویناوچیلردن بلغارسکایا (زهره)، تینچورین (طاهر)، کمال II (قؤل عرب)، مانغوشف (وزیر)، سینایوا (آیصلو)، آلتازؤا (آلقا) ماتور وتیگز اویناب، اویون نڭ لطافت وشعریتن تمام ایتدیلر.

«طاهر بەن زهره» اویونی نی قدر ماتور بواسەده لکن غایت اوزاقغه طارتلووی ایله تماشاچیلرنی غایت یالقدرا و اویوندن آلغان تأثیرنی جویادر. اول کوننی تماشاچیلرغه تیاترده بر بویدن یدی ساعت یارم اوطرورغه طوغری کیلدی، که بو ایندی تماشاچیلر اوچون بر اشکنه دیەکدر. شونڭ اوچون بعض بر پەردەلرنی قوشارغه ویاخود بتونلەی توشروب قالدرورغه کیرەك بولادر. یوقسه بو «قتای تیاتری» نه اوخشاشلی بر نەرسه بولوب چغادر. اثرنڭ ایكُ ماتور پەردەلری پرولوغی ایله ئەپیلوغ (ئەپیلوغ پرولوغغه قوشلوب زور بر خطا ایتلگان)، برنچی پردەسی، زندان پەردەسی، گوُل پادشاهسینڭ باقچەسی پەردەلردر.

«طاهر بلەن زهره» اثرن بز اوزمزنکی دیب بلوب، یورسەك‌ده، لکن آنڭ محرری کم ایکانی نی معلوم توگل. اثرده «شط صووی» فلانلر یاد ایتله. بوندن باشقه توب اثرده قرغز وقازاق کلمەلری بیك کوب اوچری. شطالعرب ایله تاتارلرنڭ وقیرغیزلرنڭ هیچ بر مناسبتی بولماسقه تییش ایدی. اثرنڭ محرری معلوم بولماسەده لکن مترجمی نڭ اسمی کتابنڭ آخرنده یاد ایتلگان. مونه مترجم نی یازادر: «بوحکایت عجیبەنی عثمانلی تواریخلرندن کوروب جیگلرەك تلیمز نوغای وقازاق لغتنچه چغاروب ایجاز طریقنچه بر ایکی تلگه تصنیف قیلدم فقیر ملااحمد ملا محمد ظریف اوغلی اوراضایف القزلجاری القرماشی ۱۸۷۶ قریهٔ کوشەر.»

بو یلغی سیزونده اوینالغان باشقه آرتیستلرنڭ بینیفیسلری حقنده وقتنده فکر وملاحظەلرمز یازلمی قالدی. بینیفیسلرنڭ هر برسی موفقیتلی چقدی.

مانغوشف بینیفیسینه «بخت ازلەوچیلر» (کەچە صفی — مانغوشف)، سلطانف بینیفیسینه «کریچینسکی نڭ طویی» (کریچینسکی — سلطانف) بلغارسکایا بینیفیسینه «قارا پەردە» (ژاکلینا — بلغارسکایا)، تینچورین بینیفیسینه «خان قزی» (قلاف — تینچورین)، کمال I بینیفیسینه «وطن» (صدقی بك — کمال I)، کمال II بینیفیسنه «هند قزی» (طوسون — کمال II)، اسملی اثرلر اویناوب هر برسی دییەرلك زور موفقیت وآلقشلر قازاندیلر.

ع. کرم.

ناشر ومحرر: احمدگرای حسنی. «آڭ» مطبعەسنده باصلدی.
Казань, типографія „АНГЪ" 1918 г.